

УДК 340.12

Меленко Сергій Гаврилович,
 доктор юридичних наук, доцент,
 завідувач кафедри європейського права
 та порівняльного правознавства
 Чернівецького національного університету
 імені Юрія Федьковича

**ФЕНОМЕН ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ РЕЦЕПЦІЇ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО
 ЕПІКУРЕЇЗМУ, СКЕПТИЦИЗМУ ТА ПЕРИПАТЕТИЗМУ РИМСЬКОЮ
 ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЮ ПАРАДИГМОЮ**

У статті на основі аксіологічного аналізу соціально-онтологічних умов формування давньоримської філософсько-правової думки робиться спроба гносеологічного визначення появи феномену рецепції давньогрецьких ідей епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму давньоримською філософсько-правовою парадигмою. Вказується на те, що саме завдячуючи фактові завоювання давньогрецьких земель Римською державою відбувається не лише формування нового соціально-політичного устрою давнього Риму, але й на основі синтезу давньогрецької філософсько-правової ідеології та нових суспільно-політичних реалій, було створено новітні гносеологічні основи, які не лише надали можливостей синтезу саме давньоримської філософсько-світоглядної сфери, але й спричинили потужний подальший вплив на розвиток усєї філософсько-правової думки у цілому.

Ключові слова: епікуреїзм, скептицизм, перипатетизм, стоїцизм, Тит Луцій Кар, Лукрецій, Пірон, Енесідем.

Постановка проблеми. Завоювання Римом територій, на яких свого часу сформувалася та розвинулася давньогрецька цивілізаційна платформа, призвело до виникнення незворотних еволюційних процесів трансформації усього комплексу соціальних відносин та зв'язків, що існували на теренах Римської імперії у цілому. Причиною зазначеної трансформації були неоціненні здобутки давньогрецької цивілізації у всіх без виключення сферах людського буття. Римська держава не в силах була протистояти експансії грецької культури, науки, філософії тощо. Досить цікавим феноменом виявилось те, що на римських теренах отримали новий імпульс до розвитку сформульовані давньогрецькими мислителями ідеологеми. Нових рис набувають епікуреїзм, скептицизм, перипатетизм, які завдяки давньоримській трансформації набули нових якісно-аксіологічних ознак. І саме аналізу проблематики епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму в Римській державі й присвячується дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у процес дослідження проблематики впливу історичних особливостей давньогрецької філософії права на процеси становлення римської державно-правової системи зробили такі вчені, як С. С. Аверінцев, Е. Анерс, В. Бертольд, В. М. Вовк, М. В. Костицький, І. М. Луцький, С. В. Пролеєв, Б. Рассел, Є. М. Трубецької, К. Форлендер та інші. Однак, не применшуючи ролі та значення напрацювань зазначених науковців, комплексного аналітичного дослідження проблематики рецепції давньогрецьких епікуреїзму,

скептицизму та перипатетизму в римській філософії права у вітчизняній науці проведено ще не було.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз феноменології давньогрецьких епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму в римській філософії права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епікуреїзм у Римській імперії набув поширення всередині II ст. до н. е. – II ст. н. е. Поява зазначеного філософського напрямку в Римі була пов'язана з його вульгаризацією та супроводжувалася гоніннями на перших епікурейців. Зокрема, у 155 році до н. е. Алкей та Філіск були піддані вигнанню за проповідь розпусти у звичаях, а Гай Амафіній (друга половина II ст. до н. е.) написав перший епікурейський трактат латиною, де зробив примітивною етику Епікура, звівши її до задоволення тілесних потреб. Одними з головних опонентів епікурейців були стоїки. I ст. до н. е. стало «золотим віком» римського епікуреїзму: значним був не стільки політичний вплив епікуреїзму, скільки його культурне значення; епікурейська етика та ставлення до богів та смерті відобразились у способі життя римського соціуму. Прихильниками епікуреїзму були як люди мистецтва (скажімо поети Вергілій та Варій), так і відомі аристократи й високоповажні представники політичного істеблішменту, наприклад, Луцій Кальпурній Пізон, Гай Касій Лонгін, Гай Требацій Теста, Тіт Помпоній Аттик. Необхідність участі у політичній діяльності спонукала римських епікурейців відмовитися від одного із найголовніших принципів класичного епікуреїзму – невтручання до суспільних справ. Аскетична епікурейська доктрина була пом'якшена та пристосована до умов життя римського суспільства. Квієтизм приватного життя поєднувався у більшості чільних епікурейців із політичною активністю, однак деякі ухилялися від участі у суспільній діяльності. Можна прослідкувати два напрями у римському епікуреїзмі, зокрема вульгарно-гедоністичний, або псевдоепікурейський, започаткований Амафінієм, та справжній, що зберіг традиції афінського Саду, однак вимушений бути об'єктом зовнішньої критики через розпусту удаваних епікурейців першого напрямку [1, с. 823]. Фактично це був єдиний в античному Римі напрямок філософського пізнання відверто матеріалістичного характеру. Найбільш видатним його представником можна назвати Тита Лукреція Кара, який написав філософську поему «Про природу», де повністю ототожнює власні погляди з філософськими системами Епікура й Демокріта. У викладеній Лукрецієм атомістичній теорії вже можна помітити ознаки теорії еволюціонізму, адже він припускав, що органічна природа виникає з неорганічних елементів, а складні органічні види пройшли шлях розвитку від найпростіших, тобто еволюціонували (ніщо не виникає з нічого за волею Бога) [2, с. 363]. Лукрецій також стверджував, що процес утворення суспільства перебуває у природній площині. Зокрема, він вказував, що на зорі історії людство знаходилося у напівдикому стані розвитку, не маючи житла та не використовуючи вогню, і лише розвиток змістовної матеріальної культури призводить до того, що напівдикі людське стадо поступово перетворюється в соціально-суспільний феномен. Зазначена точка зору мислителя була на той час доволі прогресивно-сміливою, адже панівним у теорії походження людини та суспільства взагалі був ідеалістичний підхід.

Стосовно ж проблематики походження суспільства та суспільно-організаційних інституцій, таких, як право та закон, то Лукрецій поділяв погляди Епікура, який, у свою чергу, зазначав, що згадані феномени виникають унаслідок взаємної згоди людей, тобто Епікур та Лукрецій були прихильниками теорії суспільного договору. До такого висновку стосовно Лукреція можна дійти, проаналізувавши наступні рядки його праці «Про природу речей», які містяться у п'ятій книзі зазначеного твору: «Ближньому не чинити

шкоди та й самим не терпіти насилля, вимагаючи при тому поблажливості до дітей та жінок, даючи зрозуміти, що слід виявляти співчуття до усіх слабосильних. Але усюди досягнути згоди було неможливо, та все ж добра частина людей непорушно дотримувалася домовленостей, в іншому разі рід людський би припинився» [4, с. 187].

В етичній сфері філософ доводив правильність епікурейських принципів щасливого та спокійного життя, засобом досягнення якого є пізнання. Так шлях до людського щастя лежить через подолання страху, зокрема страху перед богами, і саме ці принципи Лукрецій боронив від критичних зауважень з боку стоїків та скептиків, а також від вульгарного розуміння цієї проблематики деякими послідовниками епікуреїзму.

Загалом римський епікуреїзм виступив найвищим проявом матеріалістичних тенденцій філософії на теренах Риму, продовживши давньогрецьку матеріалістичну традицію стоїцизму, передав подальшу естафету світоглядних тенденцій матеріалістичним напрямкам Нового часу.

На теренах Римської імперії подальшого специфічного розвитку зазнав і такий напрям філософсько-світоглядного пошуку, як скептицизм. Зародившись на грецьких теренах, він після завоювання Греції Римом отримує якісно новий імпульс до розвитку властивих йому концептуальних ідей, і завдячувати цьому процесові перш за все потрібно античному філософові-скептику, який на перших порах був прихильником платонівської Академії, з якою згодом припинив стосунки через «догматизм» академіків, зокрема Філона з Лариси, та заснував власну школу, відновивши скептичне вчення Пірона, адже власну головну філософсько-наукову працю «Вісім книг Піронових роздумів» він присвятив саме інтерпретації вчення Пірона. Цим мислителем-скептиком був Енесідем із Кносса. Цей мислитель фактично сприймав скептицизм як засіб подолання догматизму в усіх тогочасних філософських напрямках пізнання. З цього приводу К. Форлендер зазначав, що, на протигагу догматизмові стоїків та епікурейців, який усе більше поширювався та перед яким усе ж таки не встояла й нова академія, Енесідем долучається до давнього піронівського скептицизму [5, с. 164]. Аналіз протиріч, що містилися у працях інших мислителів, призвів до формулювання Енесідемом власних висновків, які полягали в тому, що про реальність неможливо робити жодних суджень, які ґрунтуються на безпосередніх відчуттях. Для обґрунтування зазначеної тези її сутнісний зміст було покладено Енесідемом у основу формування десяти троп, тобто аргументів на користь утримання від суджень. Звичайно, що більшість із цих десяти правил, оперуючи різноманітно-обґрунтованою фактологічною базою, тією чи іншою мірою торкаються філософсько-правової проблематики, але безпосередньо філософсько-правовий інтерес, наприклад, викликає змістовне наповнення зокрема, п'ятої тропи, де йдеться, що суб'єкт, котрий судить, перебуває під владою певних звичаїв, вірувань та законів (котрі у персів та еллінів, масагетів та єгиптян і т. д. досить часто суперечать одне одному), «звідси – утримання від судження про істинність» [1, с. 804]. Із наведеного аргументу випливає, що в середині I ст. до н. е., тобто в роки творчості Енесідема, вже існувала нагальна проблема неуніфікованості нормативно-правових приписів, обтяжених змістовними вимогами існуючих на той час правових звичаїв та традицій, що набули значного поширення у соціальному середовищі тієї чи іншої етнокультурної групи. Звичайно, римські прибічники скептицизму, зокрема Енесідем, звернули увагу на існування цього факту та навіть визначили його у якості причини, що створює перешкоди для процесу пошуку такого загально-філософського поняття, як істина. З ростом питомої маси міжетнічних та міждержавних контактів постала проблема уніфікації та універсалізації нормативно-правового матеріалу з подальшою його систематизаційною обробкою. Таким чином

виникають об'єктивні потреби в розробці системи загальнообов'язкових нормативних правил, наслідком якої стало формування римських правових нормативних приписів, які було зведено до систематизованих збірників та яким було надано ознак загальнообов'язковості.

Прихильником скептицизму римського періоду був також лікар Секст, за яким закріпилося прізвисько Емпірик (жив приблизно у другій половині II ст.). Він також виявив прихильність до піронізму та систематизації ідей античного скептицизму. Фактично Секст Емпірик не був оригінальним мислителем, а його тексти є компіляцією більш ранньої скептичної літератури, але філософ усе ж таки користувався в період Античності певним авторитетом [1, с. 657]. Попри аналіз чисто філософсько-наукових категорій скептицизму, філософ приходять до ряду висновків, які несуть у собі й філософсько-правове навантаження. Зокрема Секст формулює певне категоріальне поняття, досить наближене до етики здорового глузду, елементарної та навіть примітивної. «Ми не лише не суперечимо життю, – заявляв він, але й захищаємо його, погоджуючись із тим, що ним підтверджено, але заперечуючи винаходи догматиків та їх вимисли» [3, с. 313]. Емпіричний скептицизм пропонує не апатію, а «метропатію», а саме – модерацію співмірності афектів [3, с. 313]. У цьому разі Секстом фактично реабілітується таке філософське поняття, як «досвід», завдяки чому, на думку мислителя, скептик може бути абсолютно незворушним. З метою доведення зазначеної сентенції Секст указував на той факт, що сам скептик, страждаючи від голоду чи холоду, не судить з приводу цих явищ як про зло за природою, а тому стримує власне незадоволення з їхнього приводу. Тобто людина, стикаючись із зазначеними явищами, сприймає їх як даність, як природне явище та не виявляє щодо них незадоволення, натомість починає пошук засобів, за допомогою яких можна уникнути їх впливу. Тобто фактично відроджується цінність такого категорійного поняття, як здоровий глузд, який непорушно пов'язаний із поняттям корисності, тобто будь-яка діяльність, яка не виходить за рамки здорового глузду, має за мету отримання користі для життя індивіда. Зазначений логічно-понятійний зв'язок філософських категорійних понять фактично несе у собі глибокий філософсько-правовий зміст, особливістю якого є практично-кориснісний бік його ідентифікації. Можна припустити, що зазначена особливість скептицизму Секста відіграла неабияку, але все ж таки опосередковану роль у процесі синтезу загальнообов'язкових нормативних приписів на теренах Римської імперії, їх ретельної розробки і узгодження, та, як наслідок, систематизаційного впорядкування у формі окремих кодифікованих збірників. Але все ж таки слід зазначити, що в етиці пізнього скептицизму, як і в скептицизмі більш раннього періоду, вищим людським благом вважалася атараксія, тобто незворушний душевний спокій, хоч зауважимо, що досягнення атараксії, незворушності Секст уявляв як результат відмови від суджень з приводу істини [3, с. 314]. Тобто категорія істинності, за уявленнями прибічників пізнього скептицизму, є причиною душевного хвилювання окремо взятого індивіда, саме тому для досягнення щастя людина мусить абстрагуватись від пошуку істини як такої. Але зазначене твердження є діаметрально протилежним до вимог, які ставилися раніше та й ставляться і тепер перед державними органами, а саме – досягнення справедливості, адже, приміром, суд без встановлення істини не може прийняти повне, усестороннє та об'єктивне рішення у справі, тобто відновити справедливість. Зазначеною особливістю якраз і пояснюється опосередкованість впливу скептицизму на формування та розвиток державно-правових інституцій та категорій Римської імперії.

За часів пізньої Римської республіки було також відновлено роботу перипатетичної філософської школи. Перипатетиками узагалі можна назвати учнів та послідовників Арістотеля. Хронологічно визначають кілька періодів розвитку перипатетизму, а саме:

1. Перипатетики IV-II ст. до н. е.;
2. Відродження арістотелізму у I ст. до н. е., пов'язане з іменем Андроніка Родоського;
3. Перипатетики I-III ст. н. е., погляди яких частково співпадали з позиціями коментаторів Арістотеля.

Як прослідковується з наведеної хронології, із часовим періодом існування пізньої Римської республіки співпадає другий період розвитку перипатетизму (відродження арістотелізму), який прийнято пов'язувати переважно з іменем давньоримського філософа Андроніка Родоського, хоча до числа послідовників перипатетизму у I ст. до н. е. можна зарахувати таких філософів, як Боет Сидонський, Ксенарх, Стасей Неапольський, Аристон Олександрійський, Миколай Даманський, які були переважно видавцями, редакторами і коментаторами творів Арістотеля. Процес становлення і розвитку коментаря як особливого філософського жанру пов'язується безпосередньо з виданням творів Арістотеля у I ст. до н. е. Андроніком Родоським. Таким чином, перший видавець творів Арістотеля став і першим його коментатором, за ним з'явилися нові покоління послідовників перипатетичної філософської традиції [1, с. 176].

Загалом коментаторів творчої спадщини Арістотеля можна поділити на дві групи: перипатетиків та неоплатоніків. У розрізі обговорюваної теми піддамо філософсько-правовому аналізу світоглядні позиції, притаманні саме перипатетикам, адже межі нашого безпосереднього дослідження обмежуються як хронологічними рамками, так і заявленою проблематикою. Зазначимо, що філософсько-світоглядні переконання Арістотеля були для перипатетиків, безумовно, авторитетними, позаяк саме цього мислителя вони вважали найбільш адекватним виразником істини.

Безумовним головою перипатетичної «школи думки» слід визнати Андроніка Родоського [1, с. 126], (середина I ст. до н. е. – філософа-перипатетика, видавця творів Арістотеля та основоположника шкільної екзегетичної традиції у арістотелізмі. Слід зауважити, що в Андроніка було специфічне уявлення про порядковість вивчення творчості Арістотеля. Так, зокрема, він вважав, що процес вивчення слід було починати з логіки, саме тому Андронік розпочинає власне видання з «Органону», за яким слідує твори з фізики, а відтак з етики. Лекції з першої філософії та дотичні до них трактати Андронік розташував опісля робіт з фізики, таким чином уперше з'явилася назва «Метафізика» – «книги, що йдуть одразу після фізики» [1, с. 127]. Після видання Андроніком творів Арістотеля у школі було відновлено повноцінну наукову роботу, починає власний розвиток перипатетична коментаторська традиція, до текстів Арістотеля починають звертатися представники інших філософських шкіл, головним чином – платоніки та стоїки. Андронік також був автором трактату «Про розподіл», який присвячувався логічній процедурі поділу на роди та види [1, с. 127].

Головна заслуга перипатетичної школи зазначеного періоду полягала у систематизованому викладі творів Арістотеля, що уможливило аналітичне дослідження його творчої спадщини. У процесі проведення зазначених робіт з упорядкування в дослідників, які брали участь у цьому процесі та й у інших осіб, котрі долучалися до процесу дослідження творчості Арістотеля, неминуче виникали певні асоціативні припущення, гіпотези та переконання, унаслідок чого нагальною стає потреба фіксації власної філософсько-правової позиції та власного бачення зазначеної проблематики. Саме

з цих нагальних потреб і виникає, на наш погляд, перипатетизм, тобто коментування творчості Арістотеля, що, у свою чергу, відкривало нові можливості для різнобічного розвитку філософських ідей, закладених у різні соціальні площини людського буття. Саме у цьому й виявляються заслуги Андроніка Родоського перед філософською наукою взагалі, яка, у свою чергу, відкрила нові горизонти власного світоглядного пізнання та наукового пошуку, у т. ч. й у царині держави і права.

Висновок. Онтологічні особливості пов'язані із рецепцією концептуальних положень, властивих давньогрецькій філософії права, не могли не вплинути на формування філософсько-правової думки на теренах Римської держави, що в свою чергу призвело до фактичного звернення римських філософів та юристів до інтелектуальних надбань давньогрецьких мислителів. Результатом таких впливів виявилось не лише відродження, але й нові трансформаційні зміни у концепції природного права, тобто у результаті взаємовпливу давньогрецької філософії права та римського практицизму тільки властивих йому обрисів набуло не лише римське право, але й римська філософія права, яка набула чітких ознак яскравого виразника природно-правової концепції. Зазначена особливість зіграла одну із основних ролей в еволюційних процесах римського права та його трансформації в право європейське, перетворивши як давньогрецьку філософію права так і римське право на світоглядно-методологічні джерела європейського права.

Завдяки поширенню своїх владних повноважень на грецькі терени Рим отримав дещо зворотну реакцію, наслідки якої для Римської держави були доволі значними та передбачуваними: на територію завойовника починає проникати культура, у т. ч. й філософсько-правова, підкореної Греції. Саме тому не дивує той факт, що у Римі продовжили власний розвиток та навіть стали основними філософські напрямки, вже сформовані на грецьких теренах, зокрема – скептицизм, епікуреїзм, стоїцизм, перипатетизм та платонізм.

Рецепція давньогрецької філософії, її адаптація до наявних у Римській державі соціальних реалій у комплексі й призвели до формування давньоримської філософії права на давньогрецьких філософських основах та трансформаційній адаптації до римських суспільно-політичних та державно-правових реалій і яскравим проявом цих процесів може слугувати фактор формування та розвитку давньоримських епікуреїзму, скептицизму та перипатетизму, які безпосередньо базувалися на світоглядних основах, сформульованих давньогрецькими мислителями.

Список використаних джерел

1. Античная философия : энциклопедический словарь. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
2. Антология мировой философии : 4-х т. – М. : «Мысль», 1969. – Т. 1. – Ч. 1 и 2 : Философия древности и средневековья / ред. коллегия : В. В. Соколов и др. – 936 с.
3. Мальцева С. А. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и средневековье, 1-2 / С. А. Мальцева, Д. Антисери, Дж. Реале. – СПб. : Пневма, 2008. – 704 с.
4. Тит Лукреций Кар. О природе вещей / Кар Лукреций Тит; пер. с латин. Ф. Петровского. – М. : Худ. литература, 1983. – 383 с.
5. Форлендер К. История философии. Средние века / Карл Форлендер; пер. с нем. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 280 с.

Меленко С. Г. Феномен трансформационной рецепции древнегреческого эпикуреизма, скептицизма и перипатетизма римской философско-правовой парадигмой

В статье на основе аксиологического анализа социально-онтологических условий формирования древнеримской философско-правовой мысли делается попытка гносеологического определения появления феномена рецепции древнегреческих идей эпикуреизма, скептицизма и перипатетизма древнеримской философско-правовой парадигмой. Указывается на то, что именно благодаря факту завоевания древнегреческих земель Римским государством происходит не только формирование нового социально-политического строя древнего Рима, но и на основе синтеза древнегреческой философско-правовой идеологии и новых общественно-политических реалий, было создано новейшие гносеологические основания, которые не только предоставили возможность синтеза именно древнеримской философско-мировоззренческой сферы, но и вызвали мощное дальнейшее влияние на развитие всей философско-правовой мысли в целом.

Ключевые слова: эпикуреизм, скептицизм, перипатетизм, стоицизм, Тит Луций Кар, Лукреций, Пирон, Энесидем.

Melenko S. G. The phenomenon of transformational reception of the Ancient Greek Epicureanism, Skepticism, and Peripateticism by Roman philosophical-law paradigm

Based on axiological analysis of social and ontological conditions of the Ancient Roman philosophical-law ideology, the article under discussion presents an attempt to find out the cognitive sources of the reception of the Ancient Greek Epicureanism, Skepticism, and Peripateticism by the Ancient Roman philosophical-law paradigm. The author of the article points at the fact, that due to the invasion of Greek territories by the Roman Empire, there takes place not only the formation of a new Roman social-political system, but also brand new cognitive bases. The latter have been developed as the result of synthesis of the Ancient Greek philosophical-law ideology and new social-political reality. They have not only enabled the evolution of the Ancient Roman philosophical and ideological spheres in particular, but have also stipulated the development of philosophy and law on the whole.

Key words: epicureanism, skepticism, peripateticism, stoicism, Titus Lucius Car, Lucretius, Piron, Enesidem.

